

DIŞ BASIN VE OSMANLI ARŞİV BELGELERİ İŞİĞİNDA BREST LİTOVSK'TAN İNGİLİZ İŞGALİNE “BATUM” (Haziran 1918-Ocak 1919)

Zehra ASLAN*
Yeliz USTA**

ÖZ

Brest Litovsk Antlaşması, Kars, Ardahan ve Batum halkına kendi geleceklerini tayin etme hakkı vermişti. Bu çerçevede 14 Temmuz 1918'de yapılan halk oylaması sonunda Evliye-i Selâse Osmanlı Devleti'nin bir parçası olmuştu. Dış kamuoyunda Batum'un stratejik önemi vurgulanarak Brest Litovsk ile birlikte Türkiye'ye Batum'un da dâhil olduğu geniş bir alanın verildiğine dair yorumlar yapıldı. Mondros sonrası ise Boğazların mayınlardan temizlendiği ve Müttefiklerin savaş gemilerinin Karadeniz'e girdiğine dair haberlere yer verildi. Boğazlar temizlendikten sonra da savaş gemileri, Batum'un da dâhil olduğu Karadeniz limanlarını ziyaret etmişlerdi. Aslında her an Batum'un İngilizlerin işgaline uğrayabileceğinin anlaşıldığı bu tür dış kaynaklı haberlerde, Türk ordusunun Ermenilere saldırdığı iddia edilerek, bu saldırıların devam etmesi halinde de İngilizlerin savaş gemilerini Batum'a gönderecekleri bildiriliyordu. Osmanlı belgelerine göre 1918 yılının Mayıs ayından itibaren Üçüncü Osmanlı kolordusu, Batum'da ırk, mezhep ve din ayrımı yapmadan tüm halkı himaye edecek uygulamalarda bulunmuştu. Yine Osmanlı belgelerine göre İngilizler, Batum'u işgal ettikten sonra da kendi dillerine aşına olan Ermenilerden alaylar oluşturmuşlardı. Batum'un 1918 yılının ikinci yarısında Türk ve dünya kamuoyundaki algısının ortaya konulmasının amaçlandığı çalışmada, ağırlıklı olarak dış basın ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri olmak üzere, iç basın, ilgili telif ve tetkik eserlerden yararlanılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Dış Kamuoyu, Türk, İşgal, Batum

**BATUM: FROM BREST-LITOVSK TO THE BRITISH INVASION IN
VIEW OF EXTERNAL MEDIA AND OTTOMAN ARCHIVE DOCUMENTS
(JUNE 1918- JANUARY 1919)**

ABSTRACT

The Treaty of Brest-Litovsk had given the people in Kars, Ardahan and Batum the freedom to appoint their own futures. Concordantly, Elviye-i Selâse (three-shire area), as it was known, was part of the Ottoman Empire after the referendum on 14 July, 1918. There were implications of a great land including Batum having been given to Turkey with the Treaty of Brest-Litovsk with an emphasis on the strategic

* Doç. Dr. RTEÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, RİZE. zehra_arslan2009@hotmail.com

** Yrd. Doç. Dr., RTEÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, RİZE. yeliz.usta@erdogan.edu.tr

importance of Batum in external media. After Mondros, however, there were news of the straits being cleaned of mines and the navy vessels of the allies of the Ottoman Empire entering the Black Sea. Once the straits were cleaned, the navy vessels visited the Black Sea ports including Batum. Primarily, such external news that indicated that Batum could be invaded by the British at any moment also claimed that the Turkish army was attacking the Armenian and the British would send their war ships to Batum in case the aforementioned attacked continued.

According to the Ottoman archives, the III corps of the Ottoman Empire enforced practices that protected all the people in Batum without discriminating between races, sects or religions in May 1918. Additionally, the Ottoman archives show that the British formed troops from Armenians who were familiar with the English language after they have invaded Batum. This study aims to investigate the perception of Batum within the Turkish and world public opinion in the second half of the year 1918, having analysed internal media, relevant academic and original works, mainly external media and the Ottoman Archives of the Prime Minister's Office.

Keywords: Foreign Public Opinion, Turks, Invasion, Batum

Giriş

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda Kafkas Cephesi'nde Ardahan, Doğubayazıt ve Kars Rusların eline geçmiş ve 3 Mart 1878 Ayastefanos Antlaşması ile Rusya, bütün Mavera-yı Kafkasya'ya hâkim olmuştur. 13 Haziran 1878 tarihinde toplanan Berlin Kongresi ile de Kars, Ardahan ve Batum Rusya'ya verilmiştir. 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'nın Batum'daki etkileri, göçlerin başlaması ve buna bağlı olarak nüfus oranlarında meydana gelen değişimler olmuş ve bunun sonucunda Kafkas topraklarından Anadolu'ya kitlesel göçler başlamıştır.¹

Elviye-i Selâse'yi ele geçirdikten sonra bölgede bir takım idari değişiklikler yapan Ruslar, Batum'u askeri deniz üssü haline getirmişlerdir. Batum'un, Osmanlı yönetimine tekrar geçişi ise 1917 İhtilali sonrasında olmuştur. Osmanlı Devleti, Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan arasında 3 Mart 1918'de imzalanan Brest Litovsk Barış Antlaşması ile Rusya, Doğu Anadolu'da I. Dünya Savaşı sırasında işgal ettikleri yerlerin yanı sıra Kars, Ardahan ve Batum'dan çekilmeyi kabul etmiştir. Böylece Osmanlı Devleti işgal altındaki vilayetleri kurtarma fırsatı elde etti. 14 Nisan 1918 tarihinde Türk kuvvetleri, hiçbir zorlukla karşılaşmadan Batum'a girdiler ve nisan ayı sonlarına gelindiğinde tamamıyla Elviye-i Selâse'ye hâkim oldular. 11 Mayıs-4 Haziran 1918'de Batum Konferansı ve Barışı yapıldı.²

¹ 1877 öncesinde 15.000'e kadar yükseldiği şeklinde bilgiler mevcut olan Batum bölgesinin şehir nüfusu, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile buradaki Müslümanların Anadolu'ya doğru göçleri sonucunda 8.671'e kadar gerilemiştir. Zehra Arslan, "Batum Göçmenleri (1914-1930)", *Bilgi*, S: 71, (2014), s. 44.

² Mesut Çapa, "Milli Mücadele Döneminde Batum", *XVI. Türk Tarih Kongresi (20-24 Eylül 2010)*, C: 5, Ankara 2015, s. 64; Selçuk Ural, "Brest-Litovsk Antlaşması'ndan Mondros

Brest Litovsk Antlaşması imzalandığı sıralarda Güney Kafkasya'da Maveraya-yı Kafkasya Hükümeti adıyla bir devlet kurulmuştu. Hem Brest Litovsk Antlaşması gereğince hem de Trabzon'da bu devletin temsilcileriyle yapılan konferansta alınan kararlar mucibince Batum, Kars ve Ardahan'ın yapılacak bir plebisitle, sonucun olumlu olması durumunda, Osmanlı Devleti'ne katılması kabul edilmiştir. Üç sancakta yapılan halk oylaması, Elviye-i Selâse'nin Türkiye'ye ilhakı ile sonuçlanmıştır. Sonuçların alınması ile birlikte Elviye-i Selâse'de idari teşkilatını kuran Osmanlı Devleti, burada uzun süre kalamamıştır. Çünkü 30 Ekim 1918 tarihinde imzaladığı Mondros Mütarekesi'nin hükümleri kapsamında, savaş öncesi sınırlarına çekilmeyi kabul etmiştir. 1918 ilkbaharında III. Ordunun 1878 sınırlarına ulaşması daha bu tarihlerde İngiltere'yi tedirgin etmişti. Bu nedenle de İngiliz Hükümeti, mütarekeyle birlikte Osmanlı Devleti'nin, Kafkasya'da ve İran'da ele geçirdiği üstünlüğe son vermek için bir takım tedbirler almayı planlamıştır.³ Böylece kısa bir süre içinde Batum'un da içinde olduğu bölgeden, Osmanlı ordusu ve idari teşkilatının tahliyesine başlanmıştır.⁴ Öte yandan Elviye-i Selâse'de milli teşekküller oluşturularak işgallere karşı mücadeleye başlandı. Bu bağlamda Mondros Mütarekesi'nden sonra Türk ordusunun 1914 sınırına çekileceğinin duyulması üzerine Kars'ta Wilson ilkelerine dayalı bağımsız bir teşkilat kurulması yönünde çalışmalar yapılarak 5 Kasım 1918 tarihli toplantı sonucunda Kars Milli İslam Şurası adı altında bir teşekkül ortaya çıktı.⁵ Fakat Elviye-i Selâse'deki teşkilatlanmalar, Osmanlı Hükümetinin girişimleri ve IX. Ordu tarafından alınan önlemler, Mondros Mütarekesinin 11. ve 15. maddelerini kendi hedefleri doğrultusunda değerlendiren İngilizlerin, 1918'in aralık ayında Batum'u işgalini engellememişti.

Mütarekesi'ne Şark Vilâyetlerinde Mülkî ve İdarî Sorunlar, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 6, S: 11, Bahar 2010, s. 47.

³ Bu tedbirler dâhilinde Arnold Toynbee şunları öneriyordu. İstanbul'da oluşturulacak hükümete Rus ve İran topraklarını tamamen boşaltmayı kabul ettirmek, Türk askerlerinin Azerbaycan vatandaşlığına geçmelerini yasaklamak ve Boğazların açılmasına bağlı olarak İstanbul ve Kafkasya arasındaki irtibat hatlarındaki denetiminin İngiltere'ye verilmesini kabul ettirmek. İngiltere ayrıca Kafkasya siyasetine hizmet etmesi amacıyla Ermenistan'ın Vilâyet-i Şarkiye'ye doğru genişletilmesi sözünü vermiştir. Selçuk Ural, *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilâyetleri*, İstanbul, 2008, s. 45-46.

⁴ Zehra Arslan, "Moskova Antlaşması Sonrası Batum'da Rus ve Gürcülerin Yaptıkları Düzenlemeler", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 4/8, (2010), s. 112.

⁵ Kars İslam Şurası, Piroğlu Fahrettin (Erdoğan) Bey'in başkanlığında Ali Rıza (Ataman), Haliloğlu Muhlis, Orenburglu Mamiloğlu, Tevhiddin Bey ve Kepenekçi Emin Ağa tarafından kurulmuştur. Şura kurulduktan sonra teşkilatlanmak amacıyla 15 Kasım 1918'de I. Kars Kongresi ve 30 Kasım-2 Aralık 1918 tarihleri arasında da II. Kars Kongresi gerçekleştirildi. Buradaki halkın bilinçlendirilmesi amacıyla da Batum'da yayımlanan Sada-yı Millet gazetesi etkili bir şekilde kullanıldı. Selçuk Ural, "Milli Mücadelenin Başlarında Doğu'da Milli Teşkilatlanma ve Hususiyetleri", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 13, 2012, s. 64.

1. Batum'un Stratejik Önemine Dair Dış Kamuoyunda Yapılan Değerlendirmeler

Karadeniz'in güneydoğusunda bir liman kenti olan Batum, I. Dünya Savaşı sona erdiğinde stratejik olarak büyük bir öneme sahipti. Demiryolu ile Hazar'ın batısında bulunan ve büyük bir petrol merkezi olan Bakü'ye bağlantısı bulunuyordu ve bu bağlamda petrolün nakli hususunda önemli bir merkezdi. Yine kuzeyinde Kuban vilayeti olması ve Porti'nin yaklaşık 25 mil kuzeyinde bulunması da bu stratejik önemi arttıran etkenlerdendi.⁶ Bu nedenle savaşın sonlarına doğru hem İttifak hem de İtilaf güçleri, Batum'la ilgilenmişlerdir.

Batum, özellikle İngiltere için Bakü petroleri bağlamında büyük bir önem arz ediyordu. Brest Litovsk sonrası dış basında Bakü petroleri ile ilgili haberlerde, Batum daha çok ön plana çıkartılmaktaydı. Yapılan yorumlarda Rusya Ermenilerinin Türklere direndiğine dikkat çekilmekte ve bu noktada Bağdat'ta bulunan İngilizleri, Batum'a gelmeleri ve Bakü petroleri ve bölgenin güvenliği üzerinde kontrolü ele almaları için adeta teşvik edici yazılar yayımlanmaktaydı.⁷ Daha 1918 yılının ağustos ayında Batum'un İngilizler tarafından işgaline başlandığına dair duyumlar, dış basında yer almıştı.⁸ 15 Ağustos 1918 tarihli gazetelerde de İngilizlerin, eski dünyanın en büyük petrol tarlası olarak nitelendirilen Bakü'yü işgal ettikleri haberleri yer almıştır.⁹ 20 Ekim 1918 tarihli New York Tribune gazetesinde, Rus İmparatorluğunun petrol şehri olan Bakü ile ilgili neşredilen bir makalede, Bakü'nün başta petrol olmak üzere ekonomik önemine vurgu yapılmış ve Karadeniz üzerinden Batum'daki petrol boru hattı yolu ile Bakü'den yedi milyon ton üzerinde yıllık petrol ihraç edildiğine dikkat çekilmiştir. Batum ve Bakü arasında demiryolu bağlantısı kurulduğunun belirtildiği haberde bu büyük petrol

Şekil 1: Yakın Doğuda Türk Ordularının İlerleyişi
Kaynak: *New-York Tribune*, 20 June 1918, s. 5.

⁶ *The Daily Gate City*, 25 June 1918; *The Daily Capital Journal*, 25 June 1918; *The Washington Times*, 25 June 1918.

⁷ *Norwich Bulletin*, 28 August 1918, s. 4.

⁸ *The Celina Democrat*, 23 August 1918, s. 1.

⁹ *The Daily Ardmoreite*, 15 August 1918, s. 2.

merkezinin, İngilizler tarafından işgali fırtınalı bir çöküş, büyük bir sarsıntı olarak değerlendirilmiştir.¹⁰

Öte yandan dış basında Müttefik güçlerin bu bölgedeki faaliyetlerinin ve şanslarının abartılmış olabileceğine dair yorumlar da yapılmıştır. Bir İngiliz ordusunun Hazar ve Bakü'nün yakınlarında görülmüş olması "*en dramatik vaka*" olarak değerlendirilirken, İngilizlerin tüm girişimlerini en ince ayrıntısına kadar planladıklarından şüphe duyulmadığına fakat Bakü'de bulunan Rus ve Ermeni güçlerinin pozisyonlarını korumak isteyebilecekleri ihtimaline dikkat çekilmiştir. Kafkasya'da Grand Duke Nicholas'ın komutası altında bulunan büyük bir Rus ordusunun, savaşta önemli bir rol oynayabileceği ve Bakü'de olması durumunda Batum'da bulunan Türklerin avantajlı olabilecekleri yönünde değerlendirmeler de yapılmıştır.¹¹

Türk Ordusu'nun, Batum'u da içine alan Yakın Doğu'daki askeri hareketleri, dış kamuoyunda dikkatle izlenmiştir. 20 Haziran 1918 tarihli New-York Tribune gazetesinin "Yakın Doğu'da Türk Hareketleri" başlığı altında yer alan haberde, Van'da üssü bulunan Türk ordusunun iki koldan harekete geçtiği bilgisi verilmiştir. Kuzey ordusunun Bakü'ye, güney ordusunun ise İran'a doğru ilerlemekte olduğu belirtilerek, buna karşılık Mezopotamya'da üç İngiliz ordusunun bulunduğu dikkat çekilmiştir.¹²

2. Batum'daki Osmanlı Devleti'nin Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi

Dış basına yansıyan bazı haberlerde I. Dünya Savaşı'nın ilk dönemlerinde Tebriz'in, Rus kuvvetleri tarafından işgal edildiği ve devrimden sonra Bolşeviklerin emriyle Çarlık ordusunun buradaki askeri gücünün geri çekildiği belirtilmekteydi. Yine Rusların Batum ve Kars'ı işgallerinden sonra Türklerin Güney Kafkasya üzerinde ilerledikleri ve İran sınırında bulunan Tiflis ile demiryolu bağlantısına sahip Çulfa'nın yakınlarına kadar geldikleri yönünde bilgiler mevcuttu.¹³ Bu bağlamda Kafkasya'daki gelişmelerle ilgili The Times gazetesinin 19 Haziran 1918 tarihli yayınında "*Türkler Alman Örneğini Kopyalıyor- Kafkasya'da Toprak Çalıyor*" başlığıyla bir makale yayımlanmıştır. Makalede Tiflis'ten Berlin'e diplomatik delegasyona eşlik eden Gürcü bir sosyalistin, Vorwärts gazetesine verdiği bir demeçten hareketle Brest Litovsk Anlaşmasının imzalanmasından sonra Türklerin geçici Transkafkasya Hükümetine müzakere önerisinde buldukları belirtilmiştir. Burada yapılan değerlendirmeye göre, Brest Litovsk Anlaşması, Kafkas topraklarının elden çıkması kadar şaşkıncı olmamıştı. Makalede Türk Heyeti ve Transkafkasya Hükümeti arasında yapılan Trabzon görüşmelerine

¹⁰ *New-York Tribune*, 20 October 1918, s. 6.

¹¹ *Macon Beacon*, 23 August 1918, s. 4.

¹² *New-York Tribune*, 20 June 1918, s. 5.

¹³ *The Times*, 18 June 1918, s. 5.

değinilmiş ve Kafkasyalıların topraklarını savunmak için mücadele verdikleri belirtilmişti. Buradaki değerlendirmeye göre Kafkasyalılar, topraklarını savunmak için ellerinden geleni yapmışlar fakat başarılı olamamışlardı. Türklerin ise Kafkasyalılarından kendilerine Rusya'dan bağımsız bir devlet oluşturmaları ve Brest Litovsk Anlaşması'nı kabul etmeleri yönünde talepleri olmuştu. Trabzon Barış Heyeti, bu önerilerle Tiflis'e dönmüş ve önerilerin kabulünü savunmuştu. Makalede, Bolşeviklerin önerilere cevap vermeye tenezzül etmedikleri ve Kurultay kararıyla 27 Nisan günü Trankafkasya'nın bağımsızlığının ilan edildiği belirtilmişti. Bu gelişmelerden sonra Bolşevikler ile Osmanlı'nın da dâhil olduğu İttifak Devletleri arasında yapılmış olan Brest Litovsk Anlaşması, Kafkasyalılar tarafından tanınmıştı ve Türklerin teklifi üzerine barış anlaşmasının son şartlarını görüşmek üzere Batum'da yeni müzakereler başlamıştı. Son olarak da Batum'da görüşmeler sürerken Türk ilerleyişinin devam ettiğine dikkat çekilmişti.¹⁴

Brest Litovsk Antlaşması gereğince Kars, Ardahan ve Batum'da halk oylaması yapılmıştır. Oylamanın sonucunda halkın arzusu ile bu üç sancağın Osmanlı Devleti'ne katıldıkları 8 Eylül 1918 tarihli bir yazı ile Hükümete bildirilmiştir.¹⁵ Halk oylamasının ardından burada idari düzenlemeler yapılmış ve 14 Eylül 1918 tarihli Kararname ile de Batum ve Kars'tan mürekkep Batum vilayeti oluşturulmuştur. Beş maddeden oluşan Kararnamenin ilk maddesinde Batum vilayeti oluşturulduğu belirtilerek, kapsadığı alanla ilgili bilgi verilmiştir. Buna göre 35 nahiyesi bulunan Batum'a bağlı kazalar şunlardı: Orta Batum, Çürüksu, Borçka, Maradit, Aşağı Acara, Yukarı Acara, Artvin, Ardaneş, Şavşat. 65 nahiyenin bağlandığı Kars'a bağlı kazalar ise şunlardı: Ardahan, Göle, Çıldır, Nefs-i Kars, Şüregel, Akbaba, Zarüşad, Sarıkamış, Horasan, Kağızman, Nahcivan, Oltu Tavusker, Poshof.¹⁶

Üç Sancak'ta yapılan oylama ve sonuçları, dış basında ilgi ile takip edilmiştir. Osmanlı yetkililerinin açıklamalarına yer verilerek yayınlanan haberlerde, Kars, Batum ve Ardahan'da yapılan halk oylamasında buradaki halkın büyük bir çoğunlukla Türkiye'ye katılmak istedikleri bilgisi yer almıştır. Osmanlı Sadrazamının bu bölgelerin yeniden Osmanlı topraklarına katılmalarından dolayı formalitelerin hızlı bir şekilde giderilmekte olduğuna

¹⁴ Makalede bu bölge, Güneydoğu'daki Rus-Ermeni ve Tatar toprakları olarak tarif edilmiştir. The Times, 19 June 1918, s. 5.

¹⁵ Osmanlı Arşivinde yer alan belgede "üç livası" tabiri geçmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), DH. UMVM, 124/176, 8 Eylül 1334 (2 Zilhicce 1336); Batum şehrinde plebisite katılan 4.312 kişiden 2.669'u evet, 160'ı hayır ve 1.483'ü çekimser oy vermiştir. Çapa, *a.g.m.*, s. 65.

¹⁶ Belgelerde "Kars Livası" ve "Batum Livası" olarak geçmektedir. BOA., DH. UMVM, 124/189, 3 Teşrinievvel 1334 (27 Zilhicce 1336); BOA., DH.MB.HPS., 161/44, 13 Eylül 1334 (7 Zilhicce 1336). Poshof'un bugünkü adı Posof olarak geçmektedir. Fakat belgede Poshof olarak geçtiği için metinde belgedeki halini kullanmayı tercih ettik.

dair yaptığı açıklamalar da gazeteler tarafından okuyucularına duyurulmuştur.¹⁷

Öte yandan Osmanlı Devleti'nin bölgedeki faaliyetleri ile ilgili dış basına yansıyan haberlerde, Türkiye'nin payına Karadeniz'in doğusunda Erivan, Kars ve Batum bölgesinin de dâhil olduğu oldukça geniş ve büyük bir toprak parçasının düştüğüne dikkat çekilmekte¹⁸ ve kendilerine verilen topraklarla yetinmeyen Türklerin, Panturanizm hedefi doğrultusunda, Türkistan'a varmak için harekete geçtikleri yönünde yorumlar yapılmaktaydı.¹⁹Fakat bazı gazetelerde de Romanya barışı sonuçlandıktan sonra Almanya ve Bulgaristan'ın elde ettikleri avantajın yanında Türklerin kazanımlarının oldukça az olduğuna dair değerlendirmeler de yapılmıştır. Bu doğrultuda yayınlanan makalelerde müttefiklerinin kazanımları üzerine Türklerin, Kırım'dan ve Balkanlardan haklar talep ettikleri ve yaygara ko-ptttıkları ileri sürülürken, Almanya'nın ise Transkafkasya ve Hazar'a uzanan toprakları elinde tutmakta kararlı olduğuna dair yorumlar yapılmıştır.²⁰

Haziran 1918'de Bolşeviklerin Bakü'yü kaybetmemek için Ermeni silahlı birlikleri ile hareket etmesi ve oradaki Türk ve Müslüman ahaliye karşı giriştikleri faaliyetler ve İngilizlerin de Bakü'ye yönelik hedeflerinin, Osmanlı'nın bu süreçteki Batum politikasında belirleyici olduğu söylenebilir. Azerbaycan'ın yardım isteği üzerine yüzünü artık Kafkaslara dönen Osmanlı Devleti, Bakü'ye sefer yapmaya karar vermiştir. Bu seferin hukuki dayanağı da 5 Haziran'da imzalanan Batum Antlaşmaları olmuştur. Türk Ordusu, Azerbaycan'a yardım etmiş ve Güney Azerbaycan'ı kurtararak Bakü'ye doğru ilerlemiştir. Bu noktada Enver Paşa, Kafkaslardan Osmanlı topraklarına yönelebilecek olası bir Rus tehdit ve istilasına karşı Kafkas Müslümanlarını içine alacak büyük bir tampon İslam Devleti meydana getirmeyi amaçlamıştır.²¹Fakat bu süreçte Osmanlı Devleti için en büyük sorun, müttefiki Almanya ile Kafkasya politikası ve Batum konusunda görüş ayrılığına düşmüş olmasıdır. Bu durum dış kamuoyunun da dikkatini çekmekte gecikmemiştir. Almanya'nın Batum'daki faaliyetleri ile ilgili New-York Tribune gazetesinin 16 Eylül 1918 tarihli yayınında, 12 Ocak 1918 tarihli ve 8 numaralı Berlin Reichsbank'a ait olduğu iddia edilen “Çok Gizli”

¹⁷ *New-York Tribune*, 21 August 1918, s. 4; *Grand Forks Herald*, 20 August 1918, s. 1.

¹⁸ *Rague River Courier*, 29 July 1918, s. 2; *St. Landry Clarion*, 17 August 1918, s. 3.

¹⁹ *New-York Tribune*, 25 August 1918, s. 3; *The Evening Missourian*, 27 July 1918, s. 3.

²⁰ *New-York Tribune*, 21 September 1918, s. 8; *The Times*, 10 May 1918, s. 11. İngiliz yetkililerden de Almanya'nın Berlin-Batum-Bombay hayalinin ortadan kaldırılmasına dair değerlendirmeler yapılyordu.

²¹ Elnur Hasan Mikail, “Atatürk Dönem Türkiye-Azerbaycan İlişkileri (1918-1923), II. Uluslararası Kafkasya Tarih Sempozyumu, Kars 2009, s. 247; Zehra Arslan, “Brest Litovsk Müzakere Sürecinin Osmanlı Kamuoyuna Yansımaları (Aralık 1917-Nisan 1918), *Uluslararası I. Dünya Savaşı Sempozyumu (Rus-Türk Penceresi)*, Yayınlanmamış Bildiri, 12-15 Kasım 2015.

başlıklı bir de belge yayınlanmıştır. Belgenin konumuzu ilgilendiren kısmı 11.maddedir. Bu maddeye göre Petrograt'ın limanlarında yani Archangel, Odessa, Vladivostok ve Batum'da Alman uzmanların liderliği altında özel bir istatistiksel ekonomi komitesi kurulacaktı. Demiryolu ve nakliye oranlarının ilkeleri ve gümrük ödemeleri için Rus-Alman-Avusturyalılar arasında bu ilkeleri saptamak için bir ticaret anlaşması yapılacaktı.²² Brest Litovsk antlaşmasından sonra Osmanlı Devleti'ni hem Bolşeviklerle hem de Almanya ile karşı karşıya getiren bir gelişme yaşanmıştır. Almanya, üç bin kişilik bir kuvvetle Porti ve Batum yakınlarına denizden çıkartma yapmıştır. Almanya'nın bu hareketi ile önce Kafkasları işgal etmeyi daha sonra da İngiltere'yi, Mezopotamya ve İran'da tehdit etmeyi amaçladığına dair değerlendirmeler, basında yer bulmuştur.²³

Osmanlı Devleti, kendi stratejisi ışığında Kafkasya politikasında yoluna devam etmiştir. Savaşın sonuna gelindiğinde ise Osmanlı kamuoyuna, Almanya ile görüş ayrılıklarının giderildiğine dair başta Talat Paşa olmak üzere yetkili ağızlardan yapılan açıklamalar yansımıştır. Bunlara göre Almanya'ya ziyaret eden Talat Paşa, "*müttefiklerimizle yeniden anlaştık*" diyerek İttifak güçleri arasında pürüz kalmadığını ifade etmişti. Fakat Talat Paşa'nın açıklamasının yayınlandığı Tercümanı Hakikat gazetesi resmi bir makama dayandırdığı haberinde, Almanya'nın bir hafta geçmeden Bolşeviklerle Brest Litovsk metni üzerinden yeniden anlaştığını bildirmiştir. Buna göre Bakü'yü Rusya'ya terk eden Almanya, Azerbaycan ile Ermenistan'ın istiklalini de tasdik etmiştir.²⁴ Nitekim bu gelişmelerden kısa bir süre sonra savaş sona ermiş ve İtilaf kuvvetleri, Almanya'ya Osmanlı'nın dayandığı temel olan Brest Litovsk'un geçersiz olduğunu kabul ettirmişlerdir.

3. Korsanlık Faaliyetleri

I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Batum'da yaşanan belli başlı sorunlardan birisi de korsanlık faaliyetleridir. Otorite ve kontrolün kaybedildiği bölgede, korsanlık faaliyetlerine karşı Osmanlı hükümeti, bir takım tedbirler almaya çalışmıştır. Örneğin 1 Mart 1918 tarihinde İstanbul'dan hareket eden Reşit Paşa Vapuruyla Trabzon ve Batum'a gitmek isteyen bir kısım göçmen ve ailelerinin paraları ve eşyaları gasp edilmiştir. Trabzon Emniyet Müfettişliği tarafından yapılan tahkikatın neticesinde olayın suçlu ve sorumlusu olarak, göçmenleri yerlerine ulaştırmakla görevlendirilen memurlar görülmüştür.²⁵

1919 yılının temmuz ayında da Batum'dan İstanbul'a giden Rus bandrollü bir vapur, Rize'ye yaklaştığı sırada vapurda bulunan Laz ve Gürcü

²² *New-York Tribune*, 16 September 1918, s. 5.

²³ *The Greneeville Daily Sun*, 25 June 1918, s. 1.

²⁴ *Tercümanı Hakikat*, 2 Eylül 1334.

²⁵ *BOA.*, DH.EUM.SSM., 35/54, 1 Kanunievvel 1334 (26 S. 1336)

kıyafetli oldukları belirtilen bazı kişiler, diğer yolcuların para ve hayvanlarını gasp etmişler ve Rize'ye doğru kaçarak uzaklaşmışlardır.²⁶ Yolcuları soyulan Konstantin Odesa Vapurunun kaptanı ise İstanbul'a geldiğinde tutuklanmıştır.²⁷

Batum'daki korsanlık faaliyetleri, dış basında da yer almıştır. Bunlardan birisinde Novorossisk'ten Batum'a gitmekte olan bir gemiye saldırıda bulunan korsanların yolculardan 50.000.000 ruble elde ettikleri ve geminin Batum'a ulaşması ile birlikte durumun burada bulunan İngiliz polisine rapor edildiği bildirilmekteydi. Sıklıkla rastlanan bu tür hadiselerle karşı İngiliz polisinin oldukça tecrübeli olduğu ve olayla ilgisi görülen birçok korsanın tutuklandığı belirtilmişti. Korsanlık faaliyetlerinin Karadeniz limanları ve vilayetlerinin arazilerinde arttığına dikkat çekilerek, bu tür saldırılarda özellikle Trabzon'un merkez olduğuna vurgu yapılmıştır. Konuyla alakalı dış basına yansıyan bazı haberlerde bir Yunan gemisine Trabzon'da saldırı düzenlendiği ve geminin personeli olan 15 kişinin bıçaklandığı ve yine "Constantion" adlı Batum'dan İstanbul'a gitmekte olan bir Rus vapurunun personelinin de tutuklandığı iddia edilmiştir.²⁸

Korsanlık faaliyetleri bağlamında olmamakla birlikte, 1918 yılının mayıs ayında Oriole adlı gemi ile Batum'dan hareket eden 1500 Yahudi göçmenin, geminin batması sonucunda Hazar Denizi'nde boğularak hayatlarını kaybetmeleri, Batum'la ilgili dünya kamuoyuna yansıyan haberler arasında yer almıştır.²⁹

4. Batum Temelinde Ermenilerle İlgili Dış Kamuoyundaki İddialar ve Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yer Alan Bilgiler

Rusya'daki devrimin ardından Kafkasya'da siyasi dengeler değişmiştir. Erzincan Mütarekesi'nden sonra cepheyi boşaltmaya başlayan Rus kuvvetlerinin yerini, genellikle Ermeni birlikleri almaya başlamış ve iç asayişini korumak bahanesiyle bir de Ermeni Milis teşkilatı kurulmuştur.³⁰ Brest Litovsk'ta Rusya'daki yeni rejimin temsilcileri ile İttifak güçleri müzakerelerde bulunurken Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan, resmîyette Rusya'ya sadık olmakla birlikte, bağımsız bir birlik oluşturmuşlardır. 22 Nisan 1918 tarihinde bağımsızlığını kazanan Mavera-yı Kafkas Federasyonu adlı bu birlik ile Osmanlı Devleti arasında görüşmeler yapılmıştır. Ermeni ve Gürcülerin, Osmanlıların ileri sürdüğü şartları kabul etmemeleri üzerine Gürcüler birlikten ayrılarak Almanya ile anlaşmışlardır. Azerbaycan'ın,

²⁶ BOA., DHEUM. SSM., 37/75, 24 Temmuz 1335 (25 L. 1337).

²⁷ BOA., DHEUM. SSM., 37/76, 24 Temmuz 1335 (25 L. 1337).

²⁸ *Richmond Times-Dispatch*, 2 November 1919.

²⁹ *Keowee Courier*, 5 June 1918, s. 2.

³⁰ İbrahim Ethem Atınur, *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)*, Ankara 2001, s. 9.

Osmanlı ile birlikte hareket etmesi zaten beklenen bir gelişme olurken Ermenistan ise İtilaf güçlerinin özellikle de İngiltere ve Amerika'nın desteğini sağlamaya çalışarak bağımsız bir cumhuriyet olmanın yolunu aramıştır.³¹ İngiltere ve Amerika Ermenistan'a askeri yardım göndermeye sıcak bakmamışlardır. Fakat Ermeniler yaptıkları propagandalarla, hem bu ülkeleri hem de Avrupa kamuoyunu etkilemeyi başarmışlardır.

Dış kamuoyuna, özellikle 1918 yılının haziran ve kasım aylarında, yansıyan haberlerde Türklerin, Ermenilere yönelik hareketlere giriştiğine dair iddialar önemli bir yer tutmaktadır. 2 Haziran 1918 tarihli The Sunday Star gazetesinde, Rus Dışişleri Komiseri tarafından Berlin'deki Dışişleri Ofisine, Kafkasya bölgesinde ilerleyen Türk Ordusu'nun Ermenilere karşı giriştiği hareketlerden Almanya'nın sorumlu olduğunun vurgulandığı sert bir nota verildiği bildirilmiştir. Ayrıca Brest Litovsk ile birlikte Kars, Ardahan ve Batum halkına kendi kaderlerinin tayin hakkının verildiğine dikkat çekilen notada, Batum, Van ve diğer şehirlerin Türkler tarafından işgal edildiği ileri sürülmüştür. 25 Kasım 1918 tarihli New-York Tribune gazetesinin İstanbul'dan 18 Kasım'da bildirilen gecikmeli haberinde,³² Türk Ordusu'nun Ermenilere saldırdığı iddia edilmiş ve bu saldırılarının devam etmesi halinde İngilizlerin savaş gemilerini Batum'a gönderecekleri belirtilmiştir.³³ Habere göre Kafkasya'da Azerbaycan sınırı üzerinden Nuri Paşa komutasındaki Türk Ordusu, Ermenilere karşı saldırılarını sürdürmekte ve saldırı emrini veren Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa, İstanbul'daki hükümetin dahi otoritesini tanımamaktaydı.³⁴

Brest Litovsk Antlaşması, Rus Ordusu'na boşaltılan yerlerde güvenliği sağlayıp, oç alma ve soygun olaylarını önlemek, Ermeni çetelerini silahsızlandırılarak dağıtmak gibi yükümlülükler vermiştir. Antlaşma ayrıca Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Brest Litovsk'a kadar yapılan bütün antlaşmalar yürürlükten kaldırmıştır.³⁵ Bu nedenle de Osmanlı Devleti'ne bölgede hareket serbestliği sağlamıştır. Osmanlı Devleti açısından Kars, Ardahan ve Batum'un tekrar kazanılması açısından önem taşıyan 4 Haziran 1918 tarihli Ermenistan Cumhuriyeti ile imzalanan Batum Antlaşması ile de 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından önceki sınırlar kabul edilmiştir.³⁶

Osmanlı belgelerinde Viyana Sefaretinden Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey'e gönderilen 4 ve 24 Mayıs 1918 tarihli yazışmalarda, III. Osmanlı

³¹ Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, Çev. Fatma Sarıkaya, Ankara, (2014), s. 195.

³² *New-York Tribune*, 25 November 1918, s. 2.

³³ *Albuquerque Morning Journal*, 26 November 1918, s. 6; *Norwich Bulletin*, 25 November 1918, s. 1.

³⁴ *Albuquerque Morning Journal*, 26 November 1918.

³⁵ Zehra Arslan, *Brest Litovsk Müzakere Sürecinin Kamuoyuna Yansımaları*.

³⁶ Seyit Sertçelik, *Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu (1915-1923 Sömürge Savaşı)*, Ankara 2015, s. 388.

Kolordusunun faaliyetleri ve bu bağlamda hükümetin politikası hakkında bilgiler mevcuttur. Buna göre III. Kolordu, Batum, Kars ve Ardahan'a daimi huzur ve asayiş tesisi etmek ve ülkenin işgal altında bulunan geri kalan bölümlerini kurtarmak amacıyla Güney Kafkasya'da hareket etmekteydi. Osmanlı askerine, cins ve mezhep ayrımı yapmadan tüm halkı himaye etmek üzere emir verilmiş ve askerler de buna riayet etmişlerdi. Fakat başta Taşnaksutyunlar olmak üzere bazı komiteler, Ermeni ve Rumların Kafkasya'ya göç etmeleri için tahriklerde bulunmaktaydılar. Bu faaliyetlere karşı Ordu Kumandanının, halka hitaben herkesin mal ve can güvenliğinin teminat altında olduğunu belirttiği bir beyanat vermesi üzerine Rumlar ve bazı Ermeniler aileleriyle birlikte memleketlerinde kalmaya karar vermişlerdi. Hatta Ardahan'dan göç etmekte olan 1500 Ermeni ile göç etmiş bulunan Rumların büyük bir kısmı, yeniden memleketlerine avdet etmişlerdi. Bölgede asayiş ve huzur sağlanmış ve halk rahatlamıştı. Hükümet, ele geçirilen veya geçirilecek olan topraklardaki halkın huzurunun temin için oldukça hassas bir tutum izlemiş ve ayırım yapmaksızın halkın himaye edilmesine dair orduya emir vermiştir.³⁷

Öte yandan Papa da Osmanlı Devleti ve Padişahına hitaben Ermenilere şefkat gösterilmesi ricasında bulunduğu bir mektup göndermek suretiyle bu sürece dâhil olmuştur.³⁸ Mektuba verilen yanıt, meselenin Osmanlı Devleti açısından görüntüsünü de ortaya koyması bakımından önemlidir. Cevapta, öncelikle Brest Litovsk Antlaşmasına dikkat çekilmiştir. Bu anlaşma gereğince Vilayet-i Şarkıyye'yi boşaltan Rusların, Ermenileri ileri sürerek buraları tekrar işgal etmeyi amaçladığı bu sebeple de Ruslardan destek alan Ermenilerin, bölgedeki Müslümanlara karşı bir takım zalimce hareketlere giriştikleri bildirilmiştir. Anlaşma gereği Rus Ordusu'nun boşalttığı yerleri ele geçiren Türk Ordusu'na da Ermenilerin saldırılarda bulunduğu dikkat çekilerek, hem bölgeyi hem de orada yaşayan halkı korumak amaçlı hareket edildiği belirtilmiştir. Son olarak da Ermenilerin saldırıları sonucunda 40 bine yakın İslam ahalisinin katl ve mahrum edildiği ve İslam vatanında tüm vatandaşların sulh ve huzur içinde yaşamalarının yolunun Ermenilerin saldırılarının durması ile mümkün olacağına vurgu yapılmıştır.³⁹ Hükümetin, Papa'ya gönderdiği cevabi mektubunda belirtilen ve Osmanlı kamuoyuna yansıyan bilgilere göre, mezalime uğrayanlar Ermenilerin hücumlarına maruz kalan Müslümanlardır. III. Ordu Kumandanı Vehip Paşa'nın, Rus General Odişelidze ve Rus-Kafkas Orduları komutanına gönderdiği mektuplarda da I. Rus-Kafkas Kolordusunun bölgeden çekilmesinden sonra bölgede Ermenilerin, Müslümanlara karşı mezalimlerde

³⁷ BOA., HR.SYS. 2453/34, 4 Mayıs 1918; BOA., HR.SYS. 2453/34, 24 Mayıs 1918.

³⁸ BOA., İDUİT, 2.36/3.1, 9 Mayıs 1334.

³⁹ BOA., İDUİT, 2.36/4.1.

buldukları belirtilmiş ve bu durumun önlenmesi için tedbirler alınması istemiştir.⁴⁰

Batum, İngilizler tarafından işgal edildikten sonra Batum Mutasarrıfı tarafından 30 Aralık 1918 tarihinde bir “şifre” ile Hariciye Nezaretine bildirilen telgrafta, Batum’da Ermeni-Gürcü faaliyetleri ile İngiliz askerlerinin teşebbüsleri hakkında bilgi verilmiştir. 29 Aralık günü Batum Limanı’na gelen bir Rus vapurunda bulunan yüz kadar Rus ile 700 Ermeni muhacir ve esirin, iaşesinin belediye tarafından temin edilmesi için mevki kumandanlığına bildirilmişti. Rus esirlerin reisinin barış isteği, İngilizler tarafından Belediye Meclisine tebliğ edilmiş fakat bu tebliğ kabul edilmeden, Ermeni-Gürcü münasebetlerinden dolayı da esirlerin Batum’da kalmalarına onay verilmemiştir. Batum Mutasarrıfından alınan bilgiye göre Ermeniler, Gürcülerle münasebetlerinde Kafkasya Kumandanlığının malumat ve muavenetine de saldırılarda bulunmuşlardır. Bu nedenle de Gürcü murahaslar tarafından Ermenilere bir ultimatome verilmiştir.⁴¹

İngiliz işgali döneminde Batum’da ve bölgede Ermenilerin Müslüman halka saldırıları devam etmiştir. Osmanlı arşivinde konuya dair çok sayıda belge mevcuttur. Örneğin 30 Temmuz 1919 tarihli bir belgede Ermenilerin İslam köylerine saldırdıkları ve katliamdan kurtulmak için 107 haneden 525 Müslüman halkın Pasinler’e göç ettikleri, Ermenilerin mühim miktarda top, silah ve teçhizatla İslam köylerine saldırdıkları, Müslümanların mal, mülk ve hayvanlarını gasp ettikleri, ileri gelenleri esir aldıkları, Ermenilerin saldırıları ve zulümleri nedeniyle Kars, Kağızman ve Erivan’dan birçok Müslüman ahalinin Erzurum’a göç etmekte oldukları yönünde bilgiler mevcuttur.⁴² Yine 22 Temmuz 1335 (1919) tarihli ve 773/395 sayılı Yusufeli Kaymakamlığı tarafından gönderilen bir şifrede Ermenilerin, Gümrü ve Nahçıvan dolaylarında Müslümanlara saldırarak 4.000 kadar İslam ahalisini katlettikleri, Artvin, Ardahan ve Göle’de yaşayan Ermenilerin de buralarda yaşayan Müslüman halka saldırdıkları bildirilmiştir. Kaymakamlığın verdiği bilgiye göre saldırılarını sürdüren Ermeniler Batum’dan erzak sevk etmişlerdir.⁴³ Özellikle 1919 yılının haziran ayından sonra Ermenilerin, Müslüman ahaliye karşı saldırılarının arttığı anlaşılmaktadır. 1 Ağustos 1335 (1919) tarihli ve 219 numaralı III. Ordu Müfettişliği tarafından hükümete gönderilen ve istihbarat bilgilerinin yer aldığı bir tezkirede, Kafkasya’daki

⁴⁰ Enis Şahin, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)*, Ankara 2002, s. 177.

⁴¹ *BOA.*, DH.EUM.KLU, 13/45, 30 Kanunievvel 1334.

⁴² *BOA.*, DH.KMS, 55-3/15, 15 Z 1337; *BOA.*, DH.KMS, 55-3/15, 27 Temmuz 1335; *BOA.*, DH.KMS, 55-3/15, 4 Ağustos 1335; *BOA.*, DH.KMS, 55-3/15, 30 Temmuz 1335; *BOA.*, DH.KMS, 55-3/15, 22 Temmuz 1335; *BOA.*, DH.KMS, 55-3/15, 12 Ağustos 1335; *BOA.*, DH.KMS, 55-3/15, 19 Ağustos 1335; *BOA.*, DH.KMS, 55-3/15, 5 Ağustos 1335; *BOA.*, DH.KMS, 55-3/15, 23 Haziran 1335.

⁴³ *BOA.*, DH.KMS, 55-3/15, 22 Temmuz 1335.

Ermenilerin Müslümanlara karşı zulümlerini iyice arttırdıklarına dikkat çekilmiştir. Verilen bilgilere göre Ermeni saldırıları Türk sınırına kadar dayanmıştı. İngilizler de boş durmamış Gümrü'de, lisanlarına aşına oldukları Ermenilerden bir alay teşkil etmişlerdi. Batum'daki Ermeni ve Rumlar da Trabzon'a gönderilmek üzere çeteler oluşturmuşlardı.⁴⁴Nitekim İngilizlerin, Ermenilere verdiği destek, İngiliz Parlamentosu'nda yapılan görüşmelerde de gündeme gelmiştir. Ermenilerle ilgili bir gensoru üzerine söz alan Hükümet Temsilcisi, Batum'daki askerlerinin ve Karadeniz'deki savaş gemilerinin burada bulunmasının başlıca nedeninin Ermenileri korumak olduğunu söylemiştir.⁴⁵

5. Batum'un İngilizler Tarafından İşgali

21 Ekim 1918'de Osmanlı Hükümeti tarafından IX. Ordu Komutanlığı'na verilen bir emirde, Brest Litovsk Antlaşması ile kazanılan yerler dışında, Türk ordusu tarafından ele geçirilmiş olan yerlerin 24 Ekim'den itibaren altı ay içinde boşaltılması bildirilmiştir. Mondros Mütarekesi'nin 11.maddesi, Kafkasya'daki Osmanlı kuvvetlerinin savaş öncesindeki sınırlarına çekilmesini kapsamakla birlikte Osmanlı delegeleri, Kars, Ardahan ve Batum'un "milletlerarası bir antlaşma ile" Osmanlılara bırakıldığını belirtmekteydiler. Fakat Brest Litovsk Antlaşmasını Bolşevikler tanımadıklarını açıklamışlar ve İtilaf Devletleri de bu Antlaşmanın hükümsüz olduğunu Almanlara kabul ettirmişlerdir. Nitekim bu devletler, mütarekenin imzalanmasından kısa bir süre sonra 11 Kasım 1918 tarihinde Kars, Ardahan ve Batum'un hemen boşaltılmasını istemişlerdir. Oysa Mondros Mütarekesi'ne göre İtilaf Devletleri'nin böyle bir talepte bulunabilmeleri için Evliye-i Selâse'de bir heyetle araştırma yaptırarak, Mütarekeye aykırı hususları tespit ettirmeleri gerekmektedir.⁴⁶ Bu şartların hiçbirisine riayet etmeyen İtilaf Devletleri, bütün ulaşım ve haberleşme sistemlerini de kontrol altına almak istiyorlardı. Bu bağlamda mütarekenin 15.maddesinde Anadolu demir yollarını kendi idarelerine aldılar ve Osmanlı idaresinde bulunan Güney Kafkasya demir yollarını da buna dâhil ettiler. Ayrıca Bakü ve Batum'un işgal edilmesi şartını da getirdiler.⁴⁷

Mondros Mütarekesi'nin hemen sonrasında dış basında yer alan haberlerde, Türklere ait tüm demiryollarının, limanlarının İtilaf güçleri tarafından kontrole alındığı ve ateşkesin Bakü ve Batum'un işgaline fayda sağlayacağına dair değerlendirmeler yapılmıştır. 3 Kasım tarihli gazetelerin haberlerinde şimdilik Transkafkasya'daki liman ve demiryollarının Türklerin kontrolü altında bulunduğuna dikkat çekilmekte ve en kısa sürede, halkın

⁴⁴ BOA., DH.KMS, 55-3/15, 1 Ağustos 1335.

⁴⁵ *İslami Gürcistan*, 24 Teşrinievvel 1335.

⁴⁶ Selma Yel, *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*, Ankara 2002, s. 79; Ural, a.g.e., s. 48.

⁴⁷ Ural, a.g.e., s. 50.

ihtiyaçlarını göz önüne almak suretiyle, İtilaf güçlerinin otoritesinin tam anlamıyla özgürce buralara yerleştirmesi gerektiğine vurgu yapılmaktaydı. Bu duruma Batum'un İtilaf güçlerince işgalinin de dâhil olduğu belirtilerek Türkiye'nin, Bakü'nün işgaline de karşı çıkmayacağına dair öngöründe bulunulmuştur⁴⁸ 11 Kasım 1918'de İngiliz Genel Karargâhı Elviye-i Selâse'nin tahliyesini talep eden bir notayı Osmanlı Hükümetine gönderdi.⁴⁹ Nota üzerine Osmanlı Hükümeti, yine 11 Kasım'da IX. Ordu Komutanlığına gönderdiği yazıda Elviye-i Selâse'nin her an tahliye edilebileceği için erzak ve malzeme nakliyatının buna göre düzenlenmesi talimatını verdi. 24 Kasım 1918'de de İngiliz Komutanlığı, Elviye-i Selâse'nin tahliyesinin İtilaf Devletleri Konferansı'nın bir kararı olduğunu ve bunun mütarekenin özel hususunu kapsadığını beyan etmiştir.⁵⁰

Bu gelişmeler yaşanırken 25 Kasım tarihli dış basına yansıyan haberlerde Boğazların mayınlardan temizlendiği ve Müttefik devletlerin savaş gemilerinin Karadeniz'e girdiği yönünde bilgiler mevcuttur. Boğazlar temizlendikten sonra da bu savaş gemileri, Karadeniz'deki Varna, Ereğli, Samsun, Sinop, Trabzon, Batum, Poti ve Novorossisk limanlarını ziyaret etmişlerdir.⁵¹ Konuya dair The Barre Daily Times gazetesinde yayınlanan 25 Kasım 1918 tarihli ve “*Makedonya’da Müttefik Güçlerin Muzaffer Komutanı Gen. d’Esperey, Cumartesi günü Türklerin başkentine ulaştı*” başlığı altında verilen haberde filonun bir kısmının İstanbul’da bırakıldığı bildirilmiştir.⁵² 7 Aralık 1918 tarihli The Times gazetesinde yetkililerin resmi açıklamalarına dayanılarak Müttefik birliklerinin Bakü, Batum ve Transkafkasya'daki yerlere girmelerinin, sürekli bir işgal niyeti taşımadığı belirtilmişti.⁵³ Fakat Osmanlı Hükümeti baskılara dayanamamış ve adeta bir oldubitti karşısında kalarak Türk Genel Kurmay Başkanlığı 9 Aralık 1918'de IX. Orduya tahliye emrini vermiştir. Yakup Şevki Paşa da 10 Aralık'ta hükümete verdiği cevapta Elviye-i Selâse'nin tahliyesine başlandığının İngiliz Hükümetine bildirilebileceğini söylemiştir.⁵⁴ İngilizler hız kesmeden iki gemisini Batum limanına demirlediler ve Osmanlı makamlarına hiçbir bilgi vermeden limanda atamalar yaptılar. Yaptıkları atamalarla limana giriş çıkış yapan her türlü sivil ve askeri gemiyi kontrol etmeye başladılar. Yakup Şevki Paşa bu durumun Batum'da İngiliz işgalinin başlangıcı olduğunu 21 Aralık'ta Harbiye nezaretine bildirdi.⁵⁵

⁴⁸ *The Sun*, 3 November 1918, s. 1; *Arizona Republican*, 3 November 1918, s. 5.

⁴⁹ Ural, *a.g.e.*, s.136.

⁵⁰ Ural, *a.g.e.*, s.137-138.

⁵¹ *The Sun*, 26 November 1918, s. 2; *New-York Tribune*, 26 November 1918, s. 3; *Evening Public Ledger*, 25 November 1918, *Night Extra*, s. 1.

⁵² *The Barre Daily Times*, 25 November 1918, s. 1.

⁵³ *The Times* 7 December 1918, s. 8

⁵⁴ Ural, *a.g.e.*, s. 138.

⁵⁵ Ural, *a.g.e.*, s. 144.

24 Aralık'ta İngilizlerin Batum'a asker çıkarması ve bir vali ataması ile buradaki Osmanlı yönetimi son bulmuştur. Bu gelişmeyi 7 Ocak 1919'da Kars istasyonunda İngiliz generali G. F. Walker ile Yakup Şevki Paşa'nın buluşması izlemiştir. İngiliz generalinin istekleri arasında Kars ve Ardahan'da bulunan Türk askeri için bir aylık yiyecek dışında gıda maddelerinin terk edilmesi, Kars'ın İngilizlerce işgal edilerek yönetiminin Ermeni heyetine bırakılması gibi şartlar mevcuttu. Aslında gelişmeler daha çok İngiliz istekleri doğrultusunda olmuştur. Osmanlı Ordusu bütün teçhizatıyla 1877/1878 sınırının gerisine çekilmiştir. Bundan sonra Kars, Ardahan yöresindeki top, silah ve cephanelerle yiyecek maddelerinin bir kısmı nakledilebilmiş ve boşaltılan yerlerde millî teşekküller oluşmuştur. Fakat bunların da ömrü, İngiliz destekli Ermeni ve Gürcü istekleri karşısında kısa olmuştur.⁵⁶

The Times gazetesinin 31 Aralık 1918 tarihli yayınında Fransız Dışişleri Bakanı Pichon'un ifadelerine dayanılarak İngilizlerin Batum'u işgallerinin farklı bir gerekçesi olduğu ifade edilmişti. Buradaki iddiaya göre, İtilaf güçlerinin Odessa, Batum ve Romanya'ya girmelerinin asıl amacı, Rusya'nın henüz Bolşevizm bulaşmayan bölümlerini bu ideolojiden korumaktı.⁵⁷ Öte yandan Kafkasya'da işgaller yapmak üzere 1919 yılında İtalyanlar da Batum'a gelmişler fakat İtalya'da yaşanan birtakım iç siyasi gelişmeler sebebiyle geri çekilmişlerdir. 1919 yılının yaz aylarında Batum'dan geri çekilmeye başlayan İngilizler ise temmuz ayının sonlarına gelindiğinde burada sadece 3.000 asker bırakmışlardır.⁵⁸

Sonuç

Brest Litovsk Antlaşması ile birlikte Evliye-i Selâse'nin bir parçası olan ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda Osmanlı Devleti'nin sınırları dışında kalan Batum'un siyasi ve idari durumunda, kısa denilebilecek bir süreçte büyük değişiklikler olmuştur. Öncelikle stratejik konumu nedeniyle, gerek İttifak gerekse İtilaf güçleri dikkatlerini buraya yöneltmişlerdir. Bu bağlamda da dış basında Batum'la ilgili en çok vurgulanan hususlardan birisi, Batum'un stratejik önemi olmuştur. Gerçekten de işlek bir limana sahip olması, başta Petrol merkezi olan Bakü olmak üzere birçok bölge ile ulaşım ağı bağlantısının bulunması gibi sebepler Batum'u birçok yönden ön plana çıkartmıştır.

⁵⁶ Yel, *a.g.e.*, s. 84. Selçuk Ural, "Ermenilerin ve İngilizlerin Vilâyaât-ı Şarkiye'ye Yönelik Çalışmaları ve Anılan Karşı Önlemler", *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü IV-I* (Erzurum 2004), S: 128. s.107-131.

⁵⁷ The Times, 31 December 1918, s. 8. Başbakan Clemenceau Fransız Meclisinde yaptığı açıklamada askeri yetkililere Bolşevizm'i ezmek için gereken çabaların Rus kuvvetleri tarafından gösterilmesi gerektiğine dair kesin emirler vermişti

⁵⁸ *BOA.*, DH.KMS, 55-3/15, 17 Temmuz 1335.

Osmanlı Devleti, imzaladığı anlaşmaların verdiği hukuki dayanaklarla Evliye-i Selâse'ye hâkim olmuş ve 1918 yılının eylül ayında da burada idari teşkilatını kurmuştur. Evliye-i Selâse'de yapılan halk oylaması ve bunun sonuçları dünya kamuoyunda da ilgi ile izlenmiş ve bu süreçte Osmanlı'nın müttefiki Almanya ile Kafkasya politikası hususunda yaşadığı problemlerle ilgili değerlendirmeler yapılmıştır.

Batum'un İngilizler tarafından işgali öncesi Mondros Mütarekesi'nin yedinci maddesinde belirlenen şartların gerçekleştiği öne sürülmüş, Bakü petrolünün ihraç merkezi olan Batum'un işgaline önce zemin hazırlanmış akabinde de işgal, haklı gösterilmeye çalışılmıştır. İngilizlerin, asıl olarak Bakü petrolü ile ilgileri ve yakın doğudaki çıkarları Batum'un önemine vakıf olmaları gibi sebeplerle, fakat görüntüde asayişsizlik bahaneleri ileri sürüp bu yönde propagandalar yaparak Mütarekeye dayandırmaları sonucunda, 7 Aralık'ta başlayan fiili işgalleri, 24 Aralık 1918'de resmîyet kazanmıştır. Öte yandan İngilizlerin Batum'u işgal etmelerinin bir diğer nedeni Anadolu'da yapacağı işgallerde sağlayacağı stratejik avantajdır. İngiliz işgali ile birlikte Batum, 1919'un ocak sonu itibarıyla Osmanlı askerleri tarafından tamamen terk edilmiştir. İngilizler, 1919 yılının temmuz ayından itibaren ise Batum'daki kuvvetlerini peyderpey çekmeye başlamışlardır. Buna dair bir rapor da 20 Ekim 1919 tarihinde İstanbul Emniyet Müfettişliğine iletilmiştir.⁵⁹

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA., DH.EUM.SSM

BOA., DH.EUM.KLU

BOA., DH.MB..HPS

BOA., DH. UMVM

BOA., İ.DUİT

BOA., DH.KMS

2. Süreli Yayınlar

Albuquerque Morning Journal

Arizona Republican

Evening Public Ledger

Grand Forks Herald

İslami Gürcistan

⁵⁹ BOA., DH.EUM.SSM, 38/39, 29 Muharrem 1338.

Keowee Courier
Macon Beacon
New-York Tribune
Norwich Bulletin
Rague River Courier
Richmond Times-Dispatch
St. Landry Clarion
Tercümanı Hakikat
The Barre Daily Times
The Celina Democrat
The Chattanooga News
The Daily Ardmoreite
The Daily Gate City
The Daily Capital Journal
The Evening Herald
The Evening Missourian
The Greeneville Daily Sun
The Times
The Sun
The Washington Times

3. Kitap ve Makaleler

ARSLAN, Zehra, “ Brest Litovsk Müzakere Sürecinin Osmanlı Kamuoyuna Yansımaları (Aralık 1917-Nisan 1918)”, *Uluslararası I. Dünya Savaşı Sempozyumu (Rus-Türk Penceresi)*, Yayınlanmamış Bildiri, 12-15 Kasım 2015.

ARSLAN, Zehra, “Batum Göçmenleri (1914-1930)”, *Bilig*, S:71, Güz 2014.

ARSLAN, Zehra, “Moskova Antlaşması Sonrası Batum’da Rus ve Gürcülerin Yaptıkları Düzenlemeler”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 4/8, 2010.

ATNUR, İbrahim Ethem, *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahcivan (1918-1921)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2001.

ÇAPA, Mesut, “Milli Mücadele Döneminde Batum”, *XVI. Türk Tarih Kongresi (20-24 Eylül 2010)*, C: 5, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2015, s. 63-95, s. 64.

McCARTHY, Justin, *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kiyımı (1821-1922)*, Çev. Fatma Sarıkaya, 2. baskı, Ankara 2014

MİKAİL, Elnur Hasan, “Atatürk Dönem Türkiye-Azerbaycan İlişkileri (1918-1923)”, *II. Uluslararası Kafkasya Tarih Sempozyumu*, Kars 2009.

SERTÇELİK, Seyit, *Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu (1915-1923 Sömürge Savaşı)*, SRT Yayınları, Ankara 2015.

ŞAHİN, Enis, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2002.

URAL, Selçuk, “Brest-Litovsk Antlaşması’ndan Mondros Mütarekesi’ne Şark Vilâyetlerinde Mülkî ve İdarî Sorunlar, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 6, S:11, Bahar 2010, s. 45-64.

URAL, Selçuk, “Ermenilerin ve İngilizlerin Vilâyaât-ı Şarkiye’ye Yönelik Çalışmaları ve Anılan Karşı Önlemler”, *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü IV-I* (Erzurum 2004), s.107-131.

URAL, Selçuk, “Milli Mücadelenin Başlarında Doğu’da Milli Teşkilatlanma Ve Hususiyetleri”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 13, 2012, s. 59-80.

URAL, Selçuk, *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, I. Baskı, İstanbul 2008.

YEL, Selma, *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002.